

УДК 378:373.3:159.923

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-1-99-105

Желанова Вікторія В'ячеславівна,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету

імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

vic.zhelanova@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-9467-1080

СУБ'ЄКТНИЙ КОНТЕКСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Процес модернізації системи освіти в Україні, стратегію якого задекларовано в Законах України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), актуалізує проблему підготовки компетентного першовчителя, здатного до впровадження інновацій в початковій школі.

Ця об'єктивна обставина детермінує необхідність корінного оновлення професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи в ЗВО. Низка дослідників пов'язує цей процес з впровадженням в освітній процес майбутніх вчителів початкової школи ідей компетентнісного (Н. Бібік, О. Матвієнко, О. Савченко), аксіологічного (Т. Калюжна, Н. Ткачова), рефлексивного (М. Варбан, Г. Дегтяр, А. Лозенко) й суб'єктного (Н. Гавриш, Ю. Журат, О. Караман) наукових підходів. Ураховуючи людиноцентровані, партнерські, інтерактивні орієнтири сучасної вищої освіти, у даній статті дослідницька увага зосереджується на реалізації суб'єктного підходу у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

Науковий дискурс суб'єктної проблематики представлений такими науковими напрямами, як-от: обґрунтування та розвиток суб'єктно-діяльнісної методології (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, А. Брушлинський, Г. Костюк, С. Максименко, В. Роменець, С. Рубінштейн, В. Семиченко, В. Татенко); розробка провідних ідей психології суб'єкта в межах раціогуманістичної концепції (Г. Балл), концепції життєтворчої активності особистості (В. Роменець, В. Ямницький); розробка суто суб'єктних концепцій, а саме: суб'єктної парадигми в психології освіти (В. Татенко); життєдіяльності особистості та феномену суб'єкта діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ломов); розгляд суб'єктності як професійно важливої якості (К. Бабак, О. Ваньков, В. Галузяк, О. Мешко, Г. Мешко, В. Осьодло) та її формування на етапі професійної підготовки (І. Гусєва, О. Єремєєва, С. Жорник, Ф. Мухаметзянова, Р. Серьожникова, С. Шехавцова); педагогічні аспекти розвитку суб'єктності (Ю. Азаров, Г. Волков,

В. Давидов, І. Зимня, А. Мудрик, В. Сластьонін). Проте при такій зацікавленості суб'єктною проблематикою, аспект, пов'язаний з дослідженням моделювання суб'єктного контексту в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи залишаються поза увагою науковців.

Метою статті є висвітлення сутності та механізмів впровадження суб'єктного контексту в процес професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи в закладі вищої освіти (далі ЗВО).

У процесі написання статті використано такі методи дослідження: аналіз наукової літератури, дефініційний аналіз, синтез, індукція, дедукція, зіставно-порівняльний аналіз, систематизація, узагальнення.

Базовим феноменом поданої статті є поняття «суб'єктний контекст». Тому є логічним розглянути його семантичні складники, а саме: поняття «суб'єкт» та «контекст».

Етимологія поняття «суб'єкт» пов'язана з греко-римською філософією й походить (від лат. «subjectus» – той, що знаходиться внизу, перебуває в підставі). Тобто вже етимологія поняття суб'єкт дозволяє його інтерпретувати як носія діяльності, свідомості та пізнання.

Методологією сучасних підходів до розуміння суб'єктних феноменів є концепція особистості С. Рубінштейна, відповідно до якої розвиток суб'єктного початку відбувається в просторі особистості, яка є інтегратором усіх психічних процесів людини (Рубінштейн, 1973).

У визначенні В. Татенка суб'єкт – це «істота, що самоінтегрується по «зростаючій» навколо своєї сутності, самостійно й творчо здійснює свою життєдіяльність і розвивається в цій якості протягом усього життя у формі особистості, індивідуальності...» (Татенко, 1996, с. 195).

Авторське трактування поняття суб'єкт пов'язане з розглядом його як носія активності, що продуктивно виконує певну діяльність (зокрема, й професійну) і володіє здатністю свідомої саморегуляції й саморозвитку.

Змістовні та динамічні характеристики людини як суб'єкта інтегруються в його *суб'єктності*, якій притаманні внутрішня детермінованість, цілісність, системність, змістовно-дієвий, надситуативний характер активності, свобода, відповідальність, рефлексивність, унікальність, творчість. При цьому суб'єктність вчителя початкової школи відбивається в його *професійній суб'єктності*, що є інтегрованою якістю особистості, яка забезпечує цілеспрямовану й оптимальну реалізацію своїх особистісних ресурсів для розв'язання професійних та життєвих завдань. У структурі професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів виокремлюємо суб'єктну професійну позицію, педагогічну активність, суб'єктний досвід, здатність до рефлексії. Варто зауважити, що формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкової школи є метою впровадження суб'єктного контексту у процес їх професійної підготовки.

Визначимося з тлумаченням другого семантичного складника феномену «суб'єктний контекст», а саме з поняттям «контекст».

Зазначимо, що у педагогіку поняття «контекст» прийшло порівняно недавно з лінгвістики та психолінгвістики, що досліджують лінгвістичний та екстралінгвістичний контексти. Педагогічні аспекти категорії «контекст» найбільш удадо розкрито в дослідженнях А. Вербицького та представників його наукової школи. На його думку, *контекст* – це система внутрішніх і зовнішніх умов та чинників поведінки й діяльності людини, яка впливає на сприйняття, розуміння й перетворення суб'єктом конкретної ситуації, що визначає смисл та значення цієї ситуації як цілого, так і певних її компонентів (Вербицкий, 2010, с. 34). Відповідно науковець виокремлює зовнішній і внутрішній контексти. Внутрішнім контекстом він вважає систему унікальних для кожної людини психофізіологічних та особистісних особливостей і станів, її настанов та відносин, знань та досвіду; зовнішнім – предметні, соціокультурні, просторово-часові та інші характеристики ситуації, у якій вона діє.

Відтак, урахувавши попередні міркування, представимо дефініцію *суб'єктного контексту*. На нашу думку, це – сукупність ініціативно-активного ставлення до професійної діяльності, потягу до оптимальної реалізації вчителем своїх психічних, особистісних ресурсів для розв'язання професійних та життєвих завдань, які проявляються в прагненні до самовизначення, самодетермінації, саморегуляції, самоактуалізації та самовдосконалення в професійній діяльності, а також ставлення до учня як «суб'єкта» педагогічного процесу, що визначають професійну суб'єктність учителя початкової школи. При цьому *суб'єктно-формульальний контекст* полягає в організації умов щодо суб'єктної участі студента в освітньому процесі з метою формування його професійної суб'єктності.

Далі проаналізуємо як відбувається впровадження суб'єктного контексту в професійній підготовці вчителя початкової школи в ЗВО. Зауважимо, що цей процес має певну етапність.

I-й етап – I-й курс навчання в ЗВО – навчальна діяльність академічного типу, семіотична навчальна модель (за системою контекстного навчання). Початковий період формування професійної суб'єктності визначаємо як етап загальної особистісної суб'єктності. У студентів ще не вироблені навички самоорганізації, планування власної життєдіяльності. Переважає орієнтація на результат, соціальні норми та еталони засвоюються безвідносно до професійної діяльності, тобто неусвідомлено. Домінантною поведінкою є запобігання та пристосування. Активність є ситуативною й неусвідомленою. Мінімальній суб'єктний досвід представлений ціннісним досвідом. Тому початковий етап формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкової школи пов'язаний з формуванням суб'єктності не як професійної якості, а як базового особистісного конструкту. Впровадження суб'єктного контексту у форматі цього етапу пов'язане з діагностикою певних показників рівня розвитку суб'єктності,

з'ясуванням суб'єктного потенціалу студенту, стимулюванням потягу до виявлення, аналізу й реалізації потреб у розвитку своєї суб'єктності; з актуалізацією суб'єктного потенціалу фундаментальних навчальних дисциплін, а також з суб'єктною контекстуалізацією навчального матеріалу.

II-й етап – II-й, III-й курс навчання в ЗВО – квазіпрофесійна діяльність, імітаційна навчальна модель (за системою контекстного навчання). Цей етап окреслюємо як етап первинної професійної суб'єктності. Особистісні інтереси починають координуватися з професійними. Поступово орієнтація «на результат» змінюється орієнтацією «на процес», соціальні норми та еталони засвоюються як власні, але, варто зауважити, що відбувається лише псевдоусвідомлення. Активність стає усвідомлюваною, розвивається в установленні контактів з іншими людьми, в набутті професійної інформації. Починає формуватися надситуативна активність, що переходить межі певної ситуації. Суб'єктний досвід уже пов'язується з реалізацією операціонального досвіду, а також досвіду співпраці, тобто формуються навички планування своєї життєдіяльності, що забезпечують ефективну організацію навчальної діяльності, навички співробітництва, які сприяють формуванню суб'єктної професійної позиції. Впровадження суб'єктного контексту в межах цього етапу пов'язане, як і на попередньому етапі із з'ясуванням суб'єктного потенціалу базових навчальних дисциплін. До того ж у освітній процес вводяться спецкурси суб'єктної спрямованості. Таким, наприклад, є спецкурс «Теорія та методика розв'язання професійно-педагогічних задач». На цьому етапі починається моделювання суб'єктного контексту в процесі використання імітаційних форм навчання, наприклад, ділових ігор. У імітаційних навчальних моделях відбувається оволодіння основами суб'єктної життєтворчості, моделями суб'єктної професійної поведінки, посилюється потреба особисті в професійній самореалізації.

III-й етап – IV-й курс навчання в ЗВО – навчально-професійна діяльність, соціальна навчальна модель (за системою контекстного навчання). Цей етап ми визначаємо як суб'єктно-професійний. Для нього характерна орієнтація на засоби здійснення навчально-професійної діяльності. При цьому соціальні норми та еталони активно аналізуються й приймаються, або не приймаються, тобто суб'єкт визначає свою позицію щодо них, відбувається їх істинне усвідомлення. Реалізуються всі складники суб'єктного досвіду: ціннісний досвід, досвід рефлексії, операціональний досвід, досвід співпраці. Домінантним стилем поведінки є співпраця, тобто студент уже здатний бачити іншу людину, співчувати їй, готовий до міжсуб'єктного спілкування. Активність має надситуативний, нададаптивний, інтегрований характер. На цьому етапі вже переважають вищі типи рефлексії (як складника професійної суб'єктності), а саме: предметно-функціональна, методологічна, когнітивна, афективна, поведінкова, інтерпсихічна, перспективна. У

межах цього періоду, як і на попередніх етапах, впровадження суб'єктного контексту пов'язане, як з реалізацією суб'єктного потенціалу навчальних дисциплін, так й зі спеціально створеними умовами, а саме – з пріоритетом групових форм роботи студентів, що ґрунтуються на дискусії, діалозі, полілозі. Такий формат організації діяльності студентів сприяє впровадженню суб'єктно контексту щодо формування його, з одного боку, як суб'єкта професійного удосконалення, а з іншого – як суб'єкта, здатного сприймати молодшого школяра як суб'єкта діяльності, пізнання та спілкування.

Таким чином, впровадження ідей суб'єктного підходу у процес професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи є перспективним напрямом її реформування. Професійній суб'єктність – це інтегрована якість особистості, яка забезпечує цілеспрямовану й оптимальну реалізацію своїх особистісних ресурсів для розв'язання професійних та життєвих завдань. Структура професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів містить суб'єктну професійну позицію, педагогічну активність, суб'єктний досвід, здатність до рефлексії. Становлення професійної суб'єктності студента – це безперервний і динамічний процес, що визначає рівень його вибірково-активного, ініціативно-відповідального, ситуативного й конструктивно-перетворювального ставлення до себе й до професійної діяльності, що має певну етапність, а саме: 1) етап загальної особистісної суб'єктності; 2) етап первинної професійної суб'єктності; 3) суб'єктно-професійний етап. Ефективність формування професійної суб'єктності зумовлена впровадженням суб'єктного контексту в процес професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, що пов'язаний з актуалізацією суб'єктного потенціалу фундаментальних навчальних дисциплін, з суб'єктною контекстуалізацією навчального матеріалу, з використанням у освітньому процесі імітаційних та групових форм навчання. Вважаємо, що подальшого вивчення потребує аспект проблеми, пов'язаний з моделюванням зовнішнього соціального контексту освіти, що відбиває комунікативний, інтерактивний та перцептивний компоненти професійної суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи.

Список використаної літератури

1. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Проблемы общей психологии*. М.: Педагогика, 1973. С. 255–385. **2. Татенко В. А.** Психология в субъектном измерении: монографія. К.: Вид. центр «Просвіта», 1996. 404 с. **3. Вербицкий А. А.** Категория «контекст» в психологии и педагогике. М.: Логос, 2010. 298 с.

References

1. Rubynshtein S. L. (1973). *Chelovek i mir [A Human and the World]. Problemy obshchei psikhologii* (pp. 255-385). Moskva: Pedagogika [in Russian]. **2. Tatenko V. A.** (1996). *Psikhologiya v subyektnom izmerenii*

[Psychology in the subjective dimension]. Kyiv: Prosvita [in Russian].
3. Verbitskii A. A. & Kalashnikov V. H. (2010). Kategoriya “kontekst” v psikhologii i pedagogike [Category “Context” in Psychology and Pedagogy]. Moskva: Logos [in Russian].

Желанова В. В. Суб’єктний контекст професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи

У представленій статті доведено перспективність суб’єктного підходу до професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Проаналізовано поняття «суб’єкт» й «контекст», що є семантичними складниками поняття «суб’єктний контекст». Розкрито сутність та структуру феноменів «суб’єктність» та «професійна суб’єктність», які є метою моделювання суб’єктного контексту. З’ясовано суттєві характеристики суб’єктності особистості. Визначено структуру професійної суб’єктності вчителя початкової школи. Виокремлено етапність формування професійної суб’єктності майбутнього вчителя початкової школи, а саме: 1) етап загальної особистісної суб’єктності; 2) етап первинної професійної суб’єктності; 3) суб’єктно-професійний етап. З’ясовано, що на першому етапі впровадження суб’єктного контексту пов’язане із з’ясуванням суб’єктного потенціалу базових навчальних дисциплін; на другому – із введенням спецкурсів суб’єктної спрямованості, а також з імітаційними формами навчання; на третьому – з груповими формами роботи студентів, що ґрунтуються на дискусії, діалозі, полілозі.

Ключові слова: суб’єкт, контекст, суб’єктний контекст, суб’єктність, професійна суб’єктність.

Желанова В. В. Суб’єктний контекст професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи

В представленій статті доведена перспективність суб’єктного підходу к професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи. Проаналізовані поняття «суб’єкт» і «контекст», як семантичні складники поняття «суб’єктний контекст». Розкрито сутність і структуру феноменів «суб’єктність» і «професійна суб’єктність», які є метою моделювання суб’єктного контексту. Визначено суттєві характеристики суб’єктності особистості. Визначено структуру професійної суб’єктності вчителя початкової школи. Виокремлено етапність формування професійної суб’єктності майбутнього вчителя початкової школи, а саме: 1) етап загальної особистісної суб’єктності; 2) етап первинної професійної суб’єктності; 3) суб’єктно-професійний етап. Визначено, що на першому етапі впровадження суб’єктного контексту пов’язане із з’ясуванням суб’єктного потенціалу базових навчальних дисциплін; на другому – із введенням спецкурсів суб’єктної спрямованості, а також з імітаційними формами навчання; на третьому – з груповими формами роботи студентів, що ґрунтуються на дискусії, діалозі, полілозі.

формами работы студентов, которые основаны на дискуссии, диалоге, полилоге.

Ключевые слова: субъект, контекст, субъектный контекст, субъектность, профессиональная субъектность.

Zhelanova V. Subjective Context of Vocational Training of a Future Elementary School Teacher at a Higher Education Institution

The article proves the feasibility of implementing the provisions of the subjective approach in the process of a future primary school teacher training. The concepts of “subject” and “context” have been analysed as the semantic components of the leading concept of “subjective context”. There has been specified the subject-forming context which consists in organizing the conditions for the student's subjective participation in the educational process for forming his or her professional subjectivity. The essence and structure of the phenomena of “subjectivity” and “professional subjectivity” has been highlighted, and their formation is associated with the subjective context modelling. The essential characteristics of a personality’s subjectivity have been found out, and they are internal determination, integrity, consistency, substantive-effective and over-situational nature of activity, freedom, responsibility, reflectivity, uniqueness and creativity. The article defines the structure of professional subjectivity of a future elementary school teacher containing the subjective professional position, pedagogical activity, subjective experience and the ability to reflect. The stages of the formation of professional subjectivity of a future elementary school teacher have been highlighted, and they are: 1) the stage of general personality subjectivity; 2) the stage of primary professional subjectivity; 3) subjective and professional stage. It has been found out that at the first stage the implementation of the subjective context is connected with the clarification of the subjective potential of basic educational disciplines; at the second stage – with introduction of subject-specific special courses, as well as with imitative forms of training (analysis of situation, business game) at the third stage – with group forms of students' work based on discussion, dialogue and polylogue.

Key words: subject, context, subjective context, subjective and forming context, subjectivity, professional subjectivity.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2020 р.

Прийнято до друку 01.03.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Докучаєва В. В.